

CÂND EUROPA POLITICĂ TRĂDEAZĂ EUROPA CULTURALĂ

Autor: Robert Gabriel Ciobanu | 24 ianuarie 2023

1. Introducere

Există cel puțin două semnificații majore ale cuvântului „Europa”. Pe de o parte, o semnificație geografică: Europa este un teritoriu încadrat de niște granițe naturale. Pe de altă parte, o semnificație culturală: Europa este un set de idei, concepții și perspective filozofice, religioase, politice sau culturale. În limbajul de zi cu zi, cele două semnificații se suprapun și mai niciodată nu este clar la care dintre ele se face referire. De obicei, se presupune implicit o corespondență *de facto* între cele două: orice politică, idee sau viziune filozofică care se naște în Europa (în sens geografic) aparține Europei (în sens cultural).

Se poate argumenta că mai există un al treilea sens al cuvântului „Europa”, care leagă înțelesul geografic de cel cultural: sensul politic. Raționamentul, în acest caz, se modifică astfel: pe teritoriul dat al Europei (sensul geografic) sunt adoptate o serie de politici (sensul politic) care reflectă o perspectivă filozofică sau etică mai profundă a Europei (sensul cultural). Acest raționament justifică ideea că toate politicile adoptate în Europa sunt, în esență, în concordanță cu idealurile politice, etice și filozofice pe care Europa le-a generat în ultimele două milenii.

Pentru a verifica acest raționament - al concordanței dintre sensul politic și sensul cultural al Europei - trebuie să stabilim care este cel mai profund ideal pe care Europa (în sens cultural) l-a generat. „Cel mai profund ideal” este echivalent, în înțelegerea mea, cu diferența specifică a civilizației europene în raport cu celelalte civilizații ale lumii. Această afirmație nu implică în mod necesar un monism normativ european. Istoric vorbind, Europa a acomodat mai multe idei normative, unele dintre ele identice sau similare cu ideile normative ale altor civilizații. Însă nu acestea ne interesează când vorbim despre specificitatea Europei, ci ne preocupă doar acel element singular care particularizează Europa în panopia civilizațiilor lumii. Pe acela îl consider *ideea normativă europeană*.

Teza pe care o susțin, așa cum va reieși și din paragrafele următoare, este aceea că Europa politică – politicile adoptate de Uniunea Europeană și de multe dintre statele naționale europene – a trădat Europa culturală – acea idee normativă potrivit căreia individul sau persoana umană este intrinsec valoroasă și ireductibilă la vreun scop politic, social sau economic și, prin urmare, individul sau persoana umană este decidentul politic ultim.

Textul va fi împărțit după cum urmează: în secțiunea 2 voi introduce câteva considerații metodologice despre modul în care se poate stabili diferența specifică a unei civilizații umane. Aceste considerații fac referire la câteva noțiuni intuitive de teoria mulțimilor. În secțiunea 3 voi prezenta ideea normativă europeană și voi discuta felul în care același standard normativ poate armoniza politici divergente. În secțiunea 4 voi enunța argumentul pentru care consider că Europa politică a trădat Europa culturală, iar în secțiunea 5 voi prezenta concluziile.

2. Diferența specifică a civilizației europene

Să presupunem că orice civilizație este o mulțime compusă dintr-un număr oarecare de elemente. Probabil că, din acest punct de vedere, complexitatea unei civilizații este dată și de numărul de elemente pe care îl conține. Să presupunem, în continuare, existența unui număr de zece civilizații istorice¹. Putem determina, pentru fiecare dintre aceste civilizații, pe calea cercetării istorice, elementele din care aceasta este compusă. Civilizația europeană este una dintre cele zece civilizații menționate. Fără îndoială, există numeroase elemente comune tuturor civilizațiilor lumii. De exemplu, virtutea onoarei este un element comun atât al civilizației europene, cât și al civilizației chineze sau extrem-orientale².

Odată ce am specificat fiecare element³ al fiecărei civilizații, pasul următor este să determinăm acel element sau acele elemente specifice doar unei anumite civilizații. Pentru că în acest text mă interesează în special Europa, *conceptual* trebuie să procedăm astfel: mulțimea Europa trebuie intersectată, rând pe rând, cu fiecare dintre celelalte mulțimi (civilizații) și specificat, pentru fiecare operație de intersecție, elementul sau elementele necomune ale Europei.

Această operație conceptuală este posibilă numai dacă presupunem că am găsit o unitate de măsură pentru fiecare civilizație și că, pe baza ei, am determinat toate elementele specifice acelei civilizații, apoi că am intersectat toate mulțimile (civilizațiile) între ele, iar astfel am descoperit elementul sau elementele proprii fiecărei civilizații.

De ce avem nevoie de acest exercițiu conceptual? În primul rând, pentru a preciza cum se determină diferența specifică a unei entități oarecare în comparație cu celelalte entități care aparțin aceluiași gen. În loc de elementele unei mulțimi, putem spune *proprietățile* unei entități, iar operația logică este aceeași. În al doilea rând, pentru a

sublinia că civilizația europeană, cu toate că acomodează mai multe idei și perspective filozofice comune cu ale altor civilizații, conține totuși un element normativ propriu, pe baza căruia putem evalua politicile adoptate în Europa – fiind, așa cum îl numeam mai sus, „cel mai profund ideal” european. Cu alte cuvinte, putem determina diferența specifică a Europei în sens cultural pentru a evalua Europa în sens politic.⁴

3. Ideea normativă europeană

Într-o anumită măsură, răspunsul la întrebarea care este elementul specific al Europei variază de la o tradiție filozofică la alta sau de la un autor la altul. Există însă un consens, chiar dacă implicit, cu privire la proprietatea unică a Europei: aceea este ideea potrivit căreia individul sau persoana umană este o entitate ireductibilă la un scop dincolo de ea însăși. Persoana umană este posesoarea unor drepturi naturale sau a unei demnități care îi conferă valoare, este o ființă înzestrată cu rațiune și, astfel, capabilă de decizie morală.

Pentru prima dată în istorie, în civilizația europeană, persoana umană devine un scop ultim, nu un mijloc pentru satisfacerea unor scopuri colective. Ordinea politică este acum un mijloc pentru persoana umană, iar nu persoana umană un mijloc pentru ordinea politică. Această turnură normativă se petrece – trebuie să o recunoaștem, oricât de contrar ar fi modei academice contemporane – doar în spațiul civilizației europene și este responsabilă, printre altele, de apariția conceptului de domnia legii (*Rule of Law*).

Orice ordine politică este justă dacă structura de norme constituționale ar putea fi acceptată, în principiu, de fiecare persoană umană rațională (tradiția contractualistă), iar acele norme ar fi în acord cu un standard al dreptății (tradiția contractualistă alături de tradiția deontologică) sau dacă acele norme constituționale respectă drepturile naturale ale oamenilor la viață, proprietate și libertate (tradiția drepturilor naturale). Tradiția europeană este singura tradiție filozofică în care raționalitatea instrumentală a fost temperată de raționalitatea valorică. Raționalitatea instrumentală se referă la modalitatea optimă de a aloca mijloace finite la scopuri concurente. Raționalitatea valorică se referă la stabilirea listei de scopuri. Din acest punct de vedere, proiectul politic nazist a reprezentat triumful complet al raționalității instrumentale asupra raționalității valorice. De aceea, cu toate că s-a petrecut în Europa (geografică), nazismul se află în dezacord cu principiile Europei culturale.

Europa culturală se instanțiază politic în spațiul Europei geografice. Redusă la esență, Europa culturală este acea structură ideatică fundamentată pe postulatul individualist sau personalist pe care se construiește ordinea politică, socială și economică. Dacă Europa culturală este un standard normativ, atunci (1) putem determina dacă politicile și structurile instituționale europene actuale sunt justificate, (2) putem propune reforme instituționale care să readucă actualele structuri instituționale mai aproape de ideea

normativă a Europei și (3) putem evalua valoarea de adevăr a anumitor afirmații, emise de diferite persoane sau instituții, atunci când pretind că propunerile lor sunt în acord cu standardele europene.

Punctul (1) este normativ, punctul (2) este reformativ, iar punctul (3) este evaluativ. Împreună, cele trei puncte ne oferă posibilitatea să dăm coerență Europei în cele trei instanțieri ale sale: culturală, politică și geografică. Europa culturală corespunde, în ultimă instanță, spațiului constituțional. Fiindcă Europa nu dispune de o Constituție în aceeași măsură în care, de pildă, Statele Unite dispun de o Constituție, atunci Europa culturală – acea structură ideatică unică în raport cu celelalte civilizații – reprezintă funcția constituțională a Europei politice.

Idealul normativ unic al Europei reprezintă criteriul pe baza căruia putem judeca dacă o politică propusă în Europa este cu adevărat europeană. Consistența între *principiu* (cazul nostru: Europa culturală) și *practică* (cazul nostru: Europa politică) este una din cerințele fundamentale ale rațiunii – iar în calitate de ființe raționale, nu putem evita faptul de a ne supune acestei cerințe. Relația între spațiul valorilor și spațiul faptelor nu este însă directă. Avem nevoie de un pas intermediar, în care principiul sau valoarea sunt operaționalizate pentru a deveni funcționale în evaluarea practicii. Această relație mediată de operaționalizare deschide posibilitatea ca un interval de practici să fie consistente cu principiul pe care l-am identificat.

Implicația acestei idei este aceea că politicile propuse de diferite grupuri politice rezultate în urma unor clivaje produse în Europa odată cu revoluția industrială și secularizarea – clivaje care, așa cum afirmă politologii, s-au schimbat în ultimele decenii și au produs noi realinieri politice – pot fi consistente cu principiul Europei culturale, chiar dacă, în practică, propun măsuri divergente.⁵

4. Europa politică versus Europa culturală

Așa cum anunțăm și în introducerea textului, teza pe care o avansez este aceea că Europa politică trădează Europa culturală. O bună parte dintre politicile europene din ultimele două decenii sunt contrare principiului care stă la fundamentul Europei culturale. Când spun Europa politică mă refer la două entități: Uniunea Europeană și mulțimea de state europene – acele state care geografic aparțin Europei. Această afirmație poate fi susținută de exemple precum subvențiile acordate de Uniunea Europeană unor industrii pe criterii stabilite de autoritățile politice, nu de cetățeni, vaccinarea obligatorie a cetățenilor europeni cu un vaccin aflat încă în stadiu experimental sau lipsa de transparență în adoptarea unor serii de reglementări. Aceste exemple – doar menționate, fără a fi și dezvoltate – indică o tendință *paternalist-epistocratică* a politicilor europene, tendință opusă postulatului *individualist* sau *personalist* al Europei culturale.

În ce constă, mai precis, diferența dintre o politică individualistă și una paternalist-epistocratică? O politică paternalist-epistocratică⁶ presupune că cetățenii pot fi împărțiți în două categorii: cei care posedă cunoaștere, înțelepciune sau iluminare și ceilalți, ignoranții. Această asimetrie de cunoaștere conferă clasei de cetățeni iluminați – elita – dreptul de a-i conduce pe ceilalți. Modul în care aceștia îi conduc este fie direct, prin legislație și alte tipuri de reglementări, fie indirect, prin manipularea ordinii de preferințe sau a mediului a decizie al cetățenilor ignoranți. Scopul guvernării, din perspectiva paternalist-epistocratică, este acela de a maximiza o serie de obiective politice, sociale și economice dictate de elită. Din perspectiva individualist-liberală, scopul guvernării este acela de produce o serie de bunuri și servicii publice pe care cetățenii au decis la momentul constituțional să le producă colectiv.⁷ Diferența dintre paternalismul epistocratic și liberalismul individualist, așa cum se poate observa, este una de natură. Cu toate că sunt specii politice diferite, care concep în moduri opuse rolul puterii politice și rolul cetățenilor, un regim politic liberal se poate transforma treptat într-unul paternalist, fără ca tranziția să fie marcată de o ruptură bruscă și violentă. Această tranziție ne readuce aminte de una din lecțiile pe care părinții fondatori ai liberalismului au repetat-o în multiple ocazii în scrierile lor: un regim liberal nu este un dat al naturii sau istoriei, ci o construcție umană care, pentru a rezista, trebuie apărată de fiecare generație de gânditori, oameni politici, publiciști sau simpli cetățeni.

5. Concluzii

Instituțiile Uniunii Europene și multe dintre guvernele statelor naționale europene se comportă ca și când ar fi primit de la cetățeni nominalizarea în rândul elitei epistocratice, într-un regim paternalist. Instituțiile europene și guvernele statelor naționale se comportă ca și când (1) ar deține o cunoaștere suplimentară cu privire la binele cetățenilor și (2) ar avea dreptul, pe baza cunoașterii respective, să le dicteze cetățenilor cum trebuie să acționeze zi de zi. Această uzurpare treptată a unor funcții care, în realitate, nu au fost niciodată atribuite guvernelor naționale și, cu atât mai mult, instituțiilor europene, ne conduce la concluzia că Europa politică a trădat Europa culturală, că politicile europene au încetat să mai fie în consonanță cu postulatul normativ al Europei.

În această situație, este nevoie de o serie de propuneri reformatoare pentru politicile și instituțiile europene. Aceste propuneri de reformă însă, pentru a fi legitime, trebuie să se fundamenteze pe postulatul individualismului liberal pentru ca Europa politică să fie readusă pe făgașul Europei culturale.

NOTE

1. Am luat la întâmplare din bibliotecă o carte de filozofia culturii și am numărat, din cuprins, civilizațiile pe care autorul le menționează. Cartea la care mă refer este

Civilizații și tipare istorice, Neagu Djuvara, Editura Humanitas, 2004. ↑

2. Un demers diferit este cel al lui Platon din *Republica*, Cartea a VIII-a, unde filozoful grec susține un model al evoluției politice care pornește de la un anumit tip de individ, guvernat de o virtute sau de o dispoziție, ce dă naștere unui regim politic în concordanță cu virtutea sau dispoziția sa. Modelul presupune o ierarhie a virtuților/dispozițiilor, iar degradarea regimurilor politice rezultă din faptul că cetățenii ajung să fie treptat guvernați de virtuți inferioare. Fiecare regim își conține semințele proprii decăderi. Simpla dinamică a regimului conduce la deteriorarea sa, astfel că aristocrația (puterea celor virtuțoși) decade în timocrație (puterea celor mândri), timocrația decade în oligarhie (puterea celor bogați), oligarhia decade în anarhie (puterea nimănui), iar anarhia se va transforma în tiranie (puterea unui singur om). Cu toate că pentru științele sociale moderne, instituțiile - definite ca seturi de reguli formale și informale - sunt variabila explicativă a variației de rezultate, presupunându-se un model uman identic pentru fiecare structură instituțională, modelul lui Platon rămâne instructiv fiindcă pune în evidență o dimensiune de multe ori ignorată în cercetarea instituțională: efectul - setul de *externalități*, în termenii analizei instituționale - pe care o anumită structură instituțională o are asupra mentalității și, pe cale de consecință, asupra comportamentului moral al oamenilor. ↑
3. Discuția e mai complicată de atât. Metodologic, nu e clar ce înseamnă să determinăm istoric elementele fiecărei civilizații. Ne referim la sistemele politice specifice fiecărei civilizații? Sau la sistemele religioase? Sau la *ideile* politice, etice și religioase, așa cum reies ele dintr-o serie de scrieri ale unor autori relevanți pentru fiecare civilizație? ↑
4. Două precizări: în primul rând, acest exercițiu conceptual nu ne spune nimic despre întemeierea metafizică a ideilor normative pe care le-am putea atribui, pe calea cercetării istorice, fiecărei civilizații. Această operație de specificare a elementelor sau proprietăților fiecărei civilizații are un rol descriptiv, nu evaluativ. Odată specificate aceste elemente, pasul următor este să trecem la o analiză normativă a lor. Această direcție de analiză contrazice pluralismul valoric pentru care specificarea elementelor constitutive fiecărei civilizații sau grup uman este pasul ultimul într-o direcție fundațională. A doua observație: civilizațiile istorice sunt entități reale; realul însă este doar o parte a posibilului. O explorare a unor civilizații imaginare, aflate în sfera posibilului, ar fi o întreprindere intelectuală fertilă. Sau, poate, instanțierile reale ale civilizațiilor istorice au epuizat spațiul posibilului. ↑
5. Lucrarea clasică în științele politice despre teoria clivajelor este *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, editată în 1967 de Seymour M. Lipset și Stein Rokkan. Pentru o interpretare recentă a clivajelor actuale din Europa, se poate consulta articolul lui Robert Ford și Will Jennings, "The Changing Cleavage Politics of Western Europe", publicat în jurnalul *Annual Reviews* în 2020. ↑
6. Pentru o discuție extinsă și o critică a paternalismului epistocratic, se poate consulta textului profesorului Paul Dragoș Aligică, „Provocări la adresa tradiției liberal-

democratice la începutul mileniului al III-lea: științele sociale, noul paternalism și epistocrația”, din volumul *In Honorem Valeriu Stoica. Drepturi, libertăți și puteri la începutul mileniului al III-lea*, editura Universul Juridic, București, 2018. ↑

7. O discuție tehnică a acestei aserțiuni se găsește în cartea lui James M. Buchanan și Gordon Tullock, *The Calculus of Consent. The Logical Foundations of Constitutional Democracy* (Liberty Fund, 1999), în special în capitolul 5, “The Organization of Human Activity”, și capitolul 6, “A Generalized Economic Theory of Constitutions”. ↑

Imagine: Max Ernst - „A Friends’ Reunion” (1922); Sursa: WikiArt